

HENRYK OLSZEWSKI

Liberum veto – egy demokratikus intézmény az oligarchikus állam szolgálatában

I. A *Liberum veto* a lengyel–litván szejm működésének legjellemzőbb sajátossága a két nemzet köztársaságának korában.¹ A közvélemény persze elsősorban a lengyel alkotmányos válság jelképeként tekint reá. A nemzeti és az európai történetírás is elítélő véleményt formál a korai lengyel parlamentről, annak rossz hírnevét emeli ki,² s ezzel nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a szejmről olyan kép alakuljon ki, mint ami az állam 18. század végi bukásának legfőbb okozója volt. Évek óta újra és újra felmerül a kérdés, hogy van-e összefüggés a *Liberum veto* és az első nemesi *Rzeczpospolita* feloszlása között. Tárgyalagos-e a kérdés felvetése, és milyen mértékben az? Erre csak széleskörű kutatás alapján válaszolhatunk.³

A *Liberum veto* társadalmi és intézményi jelenség volt, alkotmányos és ideológiai probléma. Tényekben és feltételezésekben gazdag előtörténettel rendelkezett, s ahogy közismert, a 17. század közepének társadalmi fejlődése és hatalmi eltolódása következményeként alakult ki;⁴ a szuverenitásválság jelképe lett, a belső tehetetlenség egyensúlyának szinonimájává, tükörképévé vált. Nem utolsósorban az egyetértési elv (*unanimitas*) végletes

¹ Kritikai megjegyzések a *Liberum veto*ról már a felvilágosodás kori lengyel irodalomban is megjelentek. Példaként Hugo Kollatajnak, a 18. század második fele kiváló írójának fejtegetését említeném. Lásd: Kollataj, H.: *Stan Oświecenia w Polsce*. Hrsg. von T. Hulewicz, Biblioteka Narodowa, Ser. I, Nr. 144, Wrocław, 1953.

² Ehhez nagyban hozzájárult W. Konopczyński 1918-ban született *Liberum veto* című művének franciára fordítása (Konopczyński, W.: *Le „Liberum veto”. Etude sur le développement du principe majoritaire*. Paris, 1931.). Lásd még: Russocki, S.: *Le système représentatif de la „Republique Nobiliaire” de Pologne*. In: *Der moderne Parlamentarismus und seine Grundlagen in der ständischen Repräsentation*. Hrsg. K. Bosi, Berlin, 1977. 279. sköv.

³ Vgl. Siemieński, J.: *Le principe de l'unanimité en Pologne*. In: *La Pologne au VIe Congrès International des Sciences Historiques*. Oslo, 1928, Lwów, 1930.; Backvis, C.: *L'exigence de l'unanimité dans la décision et ses effets sur l'esprit et les méthodes de la délibération parlementaire*. Acad. Royale de Belgique Bullet. de la Classe des Lettres..., 5-e série, T. 47. 1981–1984. 152–172.; Michalski, J.: *Le „Liberum veto” et la théorie de la volonté générale*. *Kwartalnik Historii, Nauki i Techniki*, 1979. Nr. 3. 553–562.; Staszewski, T.: *Jednomyślność a „liberum rampo”*. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 1979. Historia Nr. 31. 81. sköv.; Russocki, S.: *De l'accord commun au vote unanime: les activités de la Diète nobiliaire de Pologne, XVIe–XVIIIe siècles*. *Parliaments, Estates and Representations*, vol. 3 (1983) Nr. 1. 7–21.; Plaza, S.: *Changes in the Political System of the Polish Commonwealth after the Extinction of the Jagellonian Dynasty*. *Acta Poloniae Historica*, vol. 53. (1985) 65–86.

⁴ Újabbán lásd elsősorban a gyűjteményes kötet hozzászólásait: *The Polish Parliament at the Summit of its Development (16th–17th centuries)*. Ed. by W. Czapliński. Polish Historical Library, Nr. 6, Wrocław, 1985.

értelmezését is jelenti, annak az elvnek az értelmezését, amely már korábban is a lengyel parlamentarizmus történetének meghatározó eleme volt. Amikor 1652-ben Władysław Siciński lengyel követ vétóval élt a jogilag meghatározott üléssidő meghosszabbítása ellen, és mindkét kamara erre hivatkozva berekesztette ülését,⁵ megtörtént a legfontosabb lépés a másfél századon át tartó parlamenti válság útján. Ettől a pillanattól kezdve a sejm minden tagja számára lehetővé vált (a tartományi gyűlés tagjainak is), hogy ellenálljon, ellenfeleit elhallgattassa (*passivitasra* kényszerítse), a már meghozott döntést elmarasztalja, végső soron pedig a sejmet felbomlassza, és ezzel lehetetlenné tegye a hatékony törvénykezést. Nem volt ez törvényes, de a „politikai nemzet”⁶ nemesi tagjainak jog- és szabadságérzetével tökéletesen összhangban állt. Elég volt a tiltakozást csak az egyik kamara tagjaival tudatni, és teljes volt a „siker”. Sok körülmény játszott ebben közre. A *Liberum veto* védelmezői mint az „arany szabadság szeme fényéről”, a valódi, mélyen az ókori alkotmánytörténetben gyökerező demokrácia szinonimájáról áradoztak róla.⁷ Ezzel szemben kevés ellenzője az anarchia eszközét, a *Liberum rumpot* (a rombolás szabadságát) látta benne.⁸ A legnagyobb győztesek természetesen elsősorban a főnemesi családok és klientúrájuk vezetői voltak. Magától értetődő, hogy azok a szomszédos államok is profitáltak ebből, amelyek uralkodóinak nem fűződött érdeke Lengyelország fejlődéséhez.⁹

Figyelembe kell vennünk egy további alapigazságot is. A *Liberum veto*t semmiképpen sem tekinthetjük a 17. század kizárólagos problémájának. A döntő fordulat 1652 és 1669 között következett be, amikor a parlamentet még a hathetes hivatali idejének befejezése előtt először oszlatták fel, illetve 1688-ban, amikor már tanácskozásának megkezdése előtt feloszlatták. Így a *Liberum veto* virágkora szorosan összefügg a 17. század utolsó negyedével, továbbá a Szász-időszakkal 1697–1763 között és a 18. század második felével, a felvilágosodás időszakával. Azok a kétségbeesett reformkísérletek, amelyeket főleg Oroszország kényszerített rá a reformtáborra, az 1764–1766-os években egyértelműen sikertelenek voltak. Csak az 1788–1792-es Nagy Sejm tudta keresztül vinni a *Liberum veto* megszüntetését. Különös módon 1793-ban a sejm utolsó ülésén, amelyre Grodno-ban került sor, és Lengyelország második felosztását volt hivatott megerősíteni, sem számolták fel a többségi elvet. Így mintegy szimbolikus módon fonódik össze a *Liberum veto* megszűnése az állam felbomlásával.

S meg kell említenünk még egy tényezőt. Mint ismeretes, a korabeli „szarmaták” előszeretettel hirdették, hogy az egész állam a sejmmel van (*The Commonwealth stands by the Sejm*).¹⁰ Érdekesnek tűnik, hogy ez a mondas az alkotmányos válság idején jutott a legerőteljesebben kifejezésre. Vagyis aki szeretné megérteni és felmérni a *Liberum veto* hajtóerejét, annak tisztában kell lennie azzal, hogy ennek a jelenségnek a története nemcsak a

⁵ W. Czapliński műve, *Dwa sejmy w roku 1652* (Wrocław, 1955.) még mindig a korai lengyel köztársaság rendi gyűlésének egyik legjobb monográfiája a lengyel történetírásban.

⁶ Bardach, J.: *Gouvernants et gouvernés en Pologne au Moyen Âge et au Temps Modernes*. In: *Recueils de la Société Jean Bodin*, vol. 21. Bruxelles, 1965. 255. sköv.; Czapliński, W.: *The Polish Sejm in the Light of Recent Research*. *Acta Poloniae Historica*, vol. 21. 180. sköv.; S. Russocki: *Le système représentatif*, 279. sköv.

⁷ Lásd: Olszewski, H.: *Demokracja – mity i rzeczywistość*. Wyd. UAM, Ser. Wykłady Inauguracyjne, nr. 22. Poznań, 1982. 4. sköv.

⁸ Staszewski: *Jednomysłność...* 81. sköv.

⁹ W. Konopczyński megpróbálta a szomszédos államokat és egyes főnemesi pártokat felelőssé tenni az ülések bukásáért. *Liberum veto*. Kraków, 918.

¹⁰ Vgl. Olszewski, H.: *Reflections on the Theory and Practice of Sejm Debate in Poland from the 16th to the 18th Centuries*. *Acta Poloniae Historica*, vol. 48. (1983) 57. sköv.

lengyel parlamentarizmus történetének képezi jelentős fejezetét, hanem tudatosítania kell magában azt a kiemelkedő szerepet is, mely Lengyelországban a szejmnek osztályrészül jutott.

II. Abban az időben, amikor a szejmben az egyetértési elv végletes értelmezése uralkodott, a szejm az államhatalom központjává vált. Viszonylag korán, már a 16. században a lengyel politikai élet integrációs tényezője volt a legtágabb értelemben. Elsősorban az uralkodótól vette át a hatalomgyakorlás eszközeit. Az 1505-ös alkotmány a szejmhez utalta a törvényhozás kizárólagos jogát.¹¹ A királyi rendeletek többek között csak a királyi városokat, a zsidók problémáit és a bányászatot illetően voltak érvényben.¹² Csak a szejm vehetett ki adót, hívhatta fegyverbe a nemességet (*pospolite ruszenie*).¹³ A hetvenes években sikerült megszerezni a nemesi cím adományozásának, illetve a miniszterek és a külpolitika ellenőrzésének a jogát is. Fontosabb hivatalokat az uralkodó csak a parlamenti ülésszakok alatt adományozhatott. A szejm kizárólagos felelőssége volt a kegyelem és az amnesztia gyakorlása. A parlamenti bíróság hozott döntéseket felségsértési ügyekben (*Crimina laesae Maiestatis*) királyi közreműködés nélkül. Ez az eljárás a következő évszázadban is folytatódott. 1607-ben a szejm döntést hozott, hogy a szenátorok egy negyedének mindig az udvarban kell tartózkodniuk a törvények őreiként.¹⁴ A „törvények őreinek”, akiket a szejm nevezett ki, az államot érintő minden kérdésben a király „tanácsadójaként” kellett működniük.¹⁵ Egyúttal megerősítették, hogy a szejmnek felelősséggel tartoznak tevékenységükért, s közismert, hogy a parlamenti kamarákban be kellett számolniuk (*senatus consulta*). Az 1607–1609-es alkotmány¹⁶ nagy figyelmet fordított az ellenállási jogot szabályozó törvényekre (*Articulus de non praestanda oboedientia*), megfogalmazták törvényerőre emelésének módját.¹⁷ 1632-ben ismét megerősítették, hogy a szejm tudta és beleegyezése nélkül hadüzenetet nem lehet küldeni (*Bella offensiva sine scitu et consensu Reipublicae*).¹⁸

Nem nehéz arra a következtetésre jutnunk, hogy a törvények alapján a szejm a 17. század közepére ahogyan arra már más helyeken próbáltam utalni¹⁹ – a szuverenitás kétségbevonhatatlan megtestesítőjévé vált. A „politikai nemzet” egységét szimbolizálta, melyben a

¹¹ *Volumina Legum* (a továbbiakban: VL) I. 137.: *Aequum et rationabile censuimus, ac etiam statuimus, et deinceps futuris temporibus perpetuis, nihil novi constitui debeat per Nos et successores Nostros sine communi Consiliarorum et Nuntiorum terrestrium consensu, quod fieret in praejudicium gravamenque Reipublicae, et damnum atque incommodum cujuslibet privatum, ad innovationemque juris communis et publicae libertatis.*

¹² Lásd ehhez K. Grzybowski korszakalkotó művét: *Teoria reprezentacji w Polsce epoki Odrodzenia*. Warszawa, 1959.; lásd továbbá az ehhez a műről készült recenziókat G. Schramm tollából: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, Bd. 8. 1960. 2. Heft. 252–258. és Górski, K.: *Un livre sur la Théorie de la représentation en Pologne au XVIe s. Anciens Pays et Assemblées d'Etats-Standen en Landen*, vol. 40. (1966) 91–110.

¹³ Ez egy olyan téma, melyet a történetírásban még nem dolgoztak fel teljesen.

¹⁴ VL II. 1597–1598.

¹⁵ VL II. 1638.

¹⁶ VL II. 1637., 1660–1661. Lásd még Sobociński, W.: *Pakta konwenta. Studium z historii prawa polskiego*. Kraków, 1939.

¹⁷ 1631-ban a szejmet felhúházták minden kérdésben a törvénykezés jogával (*Facultas statuend*). VL III. 1765.

¹⁸ VL III. 1765.

¹⁹ Olszewski, H.: *Über die Träger der Souveränität in Polen in der Ära der Wasa-Könige 1587–1668*. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. 36 (1988) 4. Heft. 493.

parlament résztvevői öltöttek testet: a király, a szenátorok és a követek. Ugyanakkor a politikai harcok színhelye is volt, melyek közül legfontosabbnak az uralkodó és a küldöttek közötti küzdelem számított. Az ottani konfliktus *inter maiestatem ac libertatem* ugyan az állam és a szejm gyengítéséhez is hozzájárult, ugyanakkor biztonsági szelep szerepével a kompromisszumoknak köszönhetően lehetővé tette a belső béke fenntartását. A szejm az üléseken használt szakrális, paternalista és kiegyenlítő hatású szimbólumok által mint integrációs tényező alakította az ország politikai légkörét. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy például szinte minden politikai mű csak a szejm üléseinek ideje alatt és azokkal összefüggésben jelenhetett meg.²⁰ Az, hogy a szejm hozott fontos döntéseket karierről, vagyonról, partikuláris és helyi érdekekről, éppúgy köztudott volt, mint a farsangi, divatbeli és társadalmi eseményekkel kapcsolatos szerepe.

Az intenzív hatalmi harcok már akkor is előnytelenül hatottak a törvényhozásra, habár a szejm mint egyetlen törvényhozó testület egyre inkább a negatív, defenzív törvénykezésnek, a meglévő intézmények és kapcsolatok védelmének, fenntartásának szentelte magát. Azt a különös hajlandóságát, hogy kizárólag a politikai *status quo* antet védje, a sajátos hatalmi viszonyok következményének tekinthetjük: egyrészt egy kialakulóban lévő oligarchiának a politikai rendek és a mágnáscsaládok közti egyensúly viszonyai között, másrészt pedig az „arany szabadság” eszménye kibontakozásának, mely ideológiát szélsőségesen demokratikus, állandóan cserélődő gondolkodók hirdettek. Ezen háttér ismeretében kell véleményem szerint a *Liberum veto* lényegét és történetét – legalábbis 1763-ig – vizsgálni és megítélni.

III. Amikor 1652-ben Siciński a Varsói Szejmet berekesztette, ismert szenátorok a rendek tudtára adták, hogy a „szabad hang” joga az egyhangú döntés (*nemine contradicente*) záradékkal összekötve a nemesi szabadság valós terméke. A szabad hang és a vétójog (*Vox libera et ius vetandi*) a szabadság fő jogalapja (*principale fundamentum*). A *libera Respublica*ban mindig büszkén hangsúlyozták, hogy amit az egyiknek szabad, mindenkinek meg kell engedni (*quod uni licet, omnibus licere debet*).²¹ Az egyetértési elvet arra az esetre mondták ki, ha a követek *maior pars*a olyan döntéseket eredményezne, amelyek a szülőháza veszélyeztetésére (*inperniciem*) irányulnának. A szabadság mint alanyi jog és a *Libera vox* mint az így értelmezett szabadság lényege alkotta a *Liberum veto* alapját. Ezek képezték körvonalait és alkották politikai irányvonalait. Amikor a *status quo ante* megtartása vált a szabadság jellemzőjévé, egyfajta legitimizmusként, a *Liberum vetonak* is mindekelőtt az aktuális alkotmány szolgálójává és garanciájává kellett válnia. Úgy értelmezték tehát, hogy mindenfajta változásra és reformra irányuló kísérlet ellen hatékonyan fel lehet használni. „Negatív hatalma” nem ismert határt. Így aztán hamarosan alapvető jogi állapottá vált, az egész jogállapot *Lex legum, spiritus vitalisa* lett. Nem volt szükség törvényi szabályozásra, sem írásbeli megerősítésre, sem pedig pontos definícióra: épp azért, mert szervesen összekapcsolódott, már-már egyenlővé vált a nemzet szellemiségével, a nemesi renden belüli egyenlőséggel, *aequalilasszal*, a nemesség arany, értsd abszolút szabadságának egyedülálló alapelveivel.

20. Czapliński, W.: *Wybór poślą w dawnej Polsce*. In: *Dawne czasy. Opowiadania i szkice historyczne z XVII wieku*. Wrocław, 1957. 219. sköv.; Olszewski, H.: *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii (1652–1763)*. Prawo – praktyka – teoria – programy. Poznań, 1966.; Bardach, J.: *Sejm dawnej Rzeczypospolitej jako najwyższy organ reprezentacyjny* CPH vol. 35. (1983) I. Heft 135. sköv.

²¹ Lásd a szejm jegyzőkönyvét 1732-ből, in: *Teka Gabriela Junoszy Podoskiego*. IV. Poznań, 1856. 145. A nevezett kifejezésben az egyetértési elvre a többségi elv csírájaként tekintenek.

Csak ebben a formában lehetett a *Liberum veto* más jelszavakkal összhangba hozni. Azzal az állítással, hogy szebb szabadon meghalni, mint szolgaként élni (*praestat mori in libertate, quam vivere in servitute*),²² vagy azzal a megállapítással, hogy az alkotmányban minden újítás veszélyes, ártalmas (*novitas periculosa, nociva*).²³ Joggal állíthatjuk tehát, hogy az, hogy a *Liberum veto* biztosította a lengyel, litván és rutén nemesek előjogait, az alkotmányos válság logikus következménye volt, a különböző főnemesi vezetők által irányított csoportok között többnyire fennálló egyensúly végeredménye. Semmiképpen sem szabad lebecsülni Lengyelország feudális elitje társadalmi térképének ezt az új vonását, ahol számos, egymás ellen harcoló család és érdekcsoport osztozott a hatalmon. A politikai rétegződés előterében törésvonalak váltak egyértelművé: minden klientúrában más nemesi csoport találta meg a helyét. Minden klientúrát mágások vezettek, mindegyik különböző előfeltétellel, irányultsággal és célkitűzéssel szolt bele a hatalmi harcokba. Egyik sem volt elég erős ahhoz, hogy magához ragadja az egész államhatalmat; azonban mindegyik elég erős volt ahhoz, hogy meggátolja ellenfeleit a felemelkedésben. Ennek a fajta sajátos egyensúlynak a politikai rivalizálás palettáján az állam intézményének működésében is meg kellett jelennie.²⁴ E ponton meg kell jegyezni, hogy a *Liberum veto* nál alkalmasabb intézmény nem létezhetett volna arra, hogy mindenható és „negatív” erejével jó szolgálatot tegyen a megosztott nemesség számára. Romboló következményei nem vártak sokat magukra.

IV. Az első szejmek, melyeknek nem sikerült törvényt elfogadniuk, még a két első Wasa király idejéből valók. Így eredménytelenül végződött az 1597-es, az 1600-as, az 1605-ös, az 1615-ös, az 1637-es, az 1639-es és az 1645-es szejm is. Az 1649-es és az 1650-es üléseket nagy erőfeszítéssel megmentették ugyan, de 1652-ben egy követ már hatékonyan félbeszakította a törvényhozás munkáját. Ez olyan példa volt, amelynek jelentőségét aligha lehet túlbecsülni, s két évvel később (1654) ismét feloszlatták a rendek gyűlését, ahogy a következő években is (1664/1665, 1665, 1666 és 1668). 1669-ben pedig – mint ahogy már említettem – még a jogilag meghatározott hivatali idejének vége előtt sor került a feloszlására. A Michał Korybut uralkodásának ideje alatt összeült öt szejm közül csak kettő végződött eredményesen. III. János uralkodása alatt az országban felerősödtek a harcok, s hogy ennek ellenére az első évtizedben csak egyszer alkalmazták a *Liberum veto* t a szejm berekesztéséhez, az a király viszonylag stabil hatalmának volt köszönhető. E helyzet azonban uralkodásának második felében (azaz a 17. század nyolcvanas és kilencvenes éveiben) megváltozott, amikor a hat gyűlésből csak egy tudott sikeresen és komoly nehézségek árán új törvényeket hozni. S nem felejtethjük el azt sem, hogy 1688-ban olyan új korszak kezdődött, melyben sok szejm még a követ marsall (az alsótábla elnöke) megválasztása előtt bukásra volt ítélve.

²² Hasonlóan igaz ez a nemesi demokrácia ideológiájának más intézményeire is: az általános felkelés elveire, *Aequalitas*, *Neminen captivabimus nisi iure victum*, az úgynevezett szabad királyválasztásra. Olszewski, H.: *Sejm konny. Rzecz o funkcjonowaniu ideologii demokracji szlacheckiej w dawnej Polsce*. CPH vol. 37. (1985) 2. Heft 225. sköv.

²³ Így a reprezentatív *Domina Palatii Regina Libertas*ban a 17. század hetvenes éveiből. Ostrowski-Daneykiewicz, J.: *Swada polska i lacińska albo miscellanea oratorskie*. T. 1. Lublin, 1745. 368.

²⁴ Olszewski, H.: *The Essence and Legal Foundations of the Magnate Oligarchy in Poland*. Acta Poloniae Historica, vol. 56. (1987) 29–49.

Hasonló adataink vannak Erős Ágost uralkodásának idejéből is.²⁵ Azonban ne engedjük, hogy a statisztikai adatok becsapjanak bennünket: az a megállapítás, miszerint az 1697 és 1733 közötti időszakban ülésező hús szzejm közül kilenc (tehát 45%) döntést tudott hozni, hamis benyomást kelthet, mivel ezek többsége egyedi körülmények között ült össze, ugyanis a *Liberum veto*t különböző okokra hivatkozva kizárták, és tudatosan a többségi elv alkalmazásával fejezték be üléseiket. Nyomatékosan hangsúlyozom, hogy a 18. század első évtizedeiben a köztársaság parlamentáris életében új intézmények keletkeztek. Olyan intézmények, amelyek a *Liberum veto*t követő és védelmező csoportok dolgát erősen megnehezítették. Nevén nevezvén, ezek voltak a konföderátusok s a konföderációt vezető tanácsok (*walne rady*), valamint a korlátozások (*Limitationes*). Különböző úton-módon ezek tették lehetővé, hogy a többség akarata győzedelmeskedjen, és törvényeket (alkotmányt) hozzanak. Ebben az időben több észszerűsítő kezdeményezés is jó szolgálatot tett: itt kell megemlítenünk az egyeztetéseket (*Colloquia*), a tartománygyűléseket (*provinzionellen Sessionen*), azokat a különleges próbálkozásokat, amelyek a gyűlések gyorsabb lefolyását voltak hivatottak elősegíteni. 1717-ben az úgynevezett Néma Szejm, melynek csak egy napjába telt, hogy az előzőleg előkészített törvényjavaslatokat a konföderációs követekkel megszavaztassa, bizonyos szempontból a legjobb példa erre.²⁶ 1703-ban Lublinban is terrorisztikus intézkedéseket hoztak.

A többségi elvet a *szlachta* nem szívesen hagyta jóvá, még akkor sem, ha csupán kivételes jelenség volt, így aztán a húszas években az udvarnak fel kellett hagynia azzal, hogy az ellenzékét a konföderációs taktikával tartsa sakkban. Az abszolút uralom (*Absolutum dominium*) irányába tett lépésként értékelték a korlátozást is (*Limitatio*), melyet 1726-ban végleg beszüntettek. Az 1718-as alkotmány úgy írja le részletesen a *Liberum veto*t és az egyetértési elvet (*unanimitas*) minden következményével együtt, mint az „arany szabadság” alapvető és nélkülözhetetlen elemeit.²⁷

III. Ágost uralkodása alatt az 1735–1762 között összehívott 16 szejmből csak egy ült össze 1736-ban. Huszonöt éven keresztül szinte egyetlen döntést sem hoztak. A növekvő elkeseredés, amely nemcsak az uralkodó és a szabadság közötti harcot (*inter maiestatem ac libertatem*), hanem a szomszédos hatalmaknak a lengyel politikai életben szerzett befolyás erősítéséért folyó, éppoly intenzív vetélkedését is jellemezte, ahhoz vezetett, hogy az ülések egyre inkább *in passivitate* torkolltak. A tiltakozók visszatérésére való várakozás időtartama is egyre rövidebb lett. Az egyetlen, ami a kamarák tanácskozásai után maradt, az emlékiratok és ellenemlékiratok, nyilatkozatok és ellennyilatkozatok tömege volt. Magától értetődő, hogy a szejmről kialakított képet számos szélsőséges példa jellemezte, s ez a némesek általános műveltségi szintjét megkérdőjelezte.²⁸

V. A lengyel parlamentarizmus 18. század közepi teljes lebénulása ellenére gondosan ápolták azt az elvet, hogy a szejm, az egyetértési elv és a *Liberum veto* egyet jelent, és a krízisből való kiút csak a hagyományos intézmények újraélesztésével lehetséges. Minden kudarc és katasztrófa ellenére a szejm még mindig a köztársaság és a nemesi szabadság ge-

²⁵ Vö.. Gierowski, J.: *Między saskim absolutyzmem a zlotą wolnością. Z dziejów wewnętrznych Rzeczypospolitej w latach 1712–1715*. Wrocław, 1953.; Olszewski, H.: *Sejm Rzeczypospolitej*, id. mű.; újabban: Poraziński, J.: *Sejm lubelski 1703 r. i jego miejsce w konfliktach wewnętrznych na początku XVIII w.* Toruń, 1988.

²⁶ VL VI. 229–392.

²⁷ VL VI. 394.

²⁸ Vö. Czapliński, W.: *O Polsce siedemnastowiecznej. Problemy i sprawy*. Warszawa, 1966.; *Dzieje kultury politycznej w Polsce*. Warszawa, 1977.

rincének számított. A korabeli irodalom szerint a szejm a köztársaság megőrzésének és biztonságának alapja (*Fundamentum conservationis et certitudinis status Reipublicae*), a „köztársaság cardo”ja, a „szabadság palladium”-a, s nem utolsósorban a rossz egyedüli ellenszere (*Unicum malorum anthidotum*).²⁹ Azt a felfogást, hogy az állam egy a szejmmel, a nemesek nagy többsége képviselte a krízis ideje alatt is.

Természetesen nem maradhattak el a reformjavaslatok és reformkísérletek sem. Ezek azonban véleményem szerint több okból kifolyólag is kudarcba fulladtak. Hiányoztak például azok a társadalmi erők, amelyek számára a reformok vonzóak lettek volna. Korábban a köznemesi réteg mutatkozott érdekeltnek a reformokban, azonban időközben sokat, ha nem mindent elvesztettek politikai önállóságukból. Ebben a helyzetben az egyetértési elv és a *Liberum veto* maradt az utolsó eszközük a függetlenségük érzetének és identitástudatuk maradékának megtartásáért folytatott harcukban. A királyi hatalom gyengülésének tudatában az udvarnak sokkal kevesebb lehetősége volt, mint régebben, hogy a jövőbeli reformtábor élére álljon. S az udvar sem volt érdekelt a reformokban, befolyásának a *szlachta* általi csökkentésének viszonyai között. Többször állította falhoz az ellenzéki többség, s a *Liberum veto* (*Liberum rumpo*) volt az utolsó esély az udvar számára, hogy elkerülje az esetleges bukás következményeit. A kevés reformpárti számára pedig a közmondásos konzervativizmus jelentett akadályt, melyet a mágnásoktól függő *szlachta* seregek képviseltek. Nosztalgiajuk a közvetlen rendi demokrácia, az arany szabadság köpönyegébe bújtatott demokrácia iránt. S problémát jelentettek az oligarchatábor és a klientúrák közötti változó erőviszonyok, valamint a politikai szétiláltság is. S ezt tartom a legfontosabb tényezőnek, melynek következményeként amint egy csoport az államot meg szeretne volna reformálni, mert ezt találta természetesnek, a másik csoport kényszerítve érezte magát, hogy mindent megtegyen az előbbi ellehetetlenítéséért, mivel az alkotmányos reformokat haszталannak tartotta. A szuverenitáskrízist, mentalitáskrízist és parlamentáris krízist két esetben lehetett áthidalni. Az első feltétel a gazdasági stabilitás meghatározott állapota, a második a pártok egymásmellettségének és egymásellenességének megszüntetése.

VI. III. Ágost halála után (1763) elérkezettnek látszott az idő. Az egyik párt, az úgynevezett Czartoryski „família” a jó belső szervezés és propaganda, de leginkább Oroszország támogatásának köszönhetően növelte befolyását és hatalmát.³⁰ Annak érdekében, hogy ezt kiépitse, és magához ragadja az egész államhatalmat, a Czartoryskik készek voltak a reformokra. Még az *interregnum* alatt az általuk vezetett és irányított *Szejm Convocationis* (a trónra pályázó jelölteket meghallgató szejm) 1764-ben meghozta azokat az alkotmányt megváltoztató első törvényeket, amelyek jó kiinduló pontot jelentettek a *Liberum veto* megszüntetéséhez. Gondolok itt többek között az országgyűlésben kötelező követutasítások tilalmára, a követek házából (az alsótáblából) a vagyontalan nemesség eltávolítására, az államkincstári bizottság határozatainak részleges voltára (*figura iudiciaria*), a Koronában a többségi elv bevezetésére a küldött- és választó tartománygyűléseken, végül a szejm konföderációvá alakítására. A diadal azonban nem tartott sokáig. Már két év múlva megmutatta erejét az ellenzék és Repnin, az orosz követ. Az 1766-os alkotmány a *Liberum veto*t minden kérdésben visszaállította, hogy újabb húsz évig a két nemzet köztársaságának egyik legfontosabb intézményeként működjön tovább. 1768-ban a sarkalatos jogok között sorolták fel.³¹ A gyakorlatban a törvény tárgyról (*materiae statut*) csak konföderációs szejm dönthetett.

²⁹ Olszewski: *Szejm Rzeczypospolitej*, 31., 384. sköv.

³⁰ Michalski, J.: *Plan Czartoryskich naprawy Rzeczypospolitej*. Kwartalnik Historyczny, vol. 62. (1956) Nr. 3-4.

³¹ Radwański, Z.: *Prawa kardynalne w Polsce*. Poznań, 1952.

1778 után a legtöbb ülés törvényhozói szempontból többnyire terméketlen volt. 1782-ben és 1786-ban a szejmet Stackelberg csak nagy nehézségek árán tudta megmenteni. Másrészt nem lehet elsiklani afelett sem, hogy épp történelmének végstádiumában a *Liberum veto* pozitív, konstruktív és hazafias célokra is használták. Gondoljunk csak Józef Wybicki tiltakozására 1767/1768-ban a szejm határozatai ellen vagy Tadeusz Reytan tiltakozására 1773-ban Lengyelország első felosztása ellen. Közismert, hogy az 1791. május 3-i alaptörvény politikai okokból nem léphetett érvénybe. Különös módon az utolsó szejm, amely 1793-ban Grodnoban ülésezett, és fő feladata az állam második felosztásának helybenhagyása volt, a többségi elv alapján döntött, amivel a *Liberum veto* történelmének végére ért. Végül még megjegyzem, hogy története adekvát módon tükrözte a lengyel fejlődés és lengyel sors történetét.³²

Fordította: ARATÓ-PELYACH JÚLIA

³² Ezúton szeretnénk megköszönni Ring Éva szakmai segítségét a fordítás elkészítéséhez. (A szerk. jegyzete)